

Sándor János

EUTERPÉ TESZPISZ KORDÉJÁN AVAGY OPERAJÁTSZÁS AZ ÁLLANDÓ SZÍNHÁZ FELÉPÍTÉSE ELŐTT

„A szív formálására és a nemzet karakterének jobbítására vagy elrontására a játékszínnél alkalmasabb eszközt még az emberi elme fel nem talált” – vallotta két évszázaddal ezelőtt szakmai ősünk Kótsi Patkó János. Ezért törekedett minden ideológia saját szolgálatába édesgetni, vagy kényszeríteni Thália papjait és papnőit. Hisz a görögök óta tudott, hogy a társadalomra a színház gyakorolja a legerősebb kollektív hatást, mert közösség előtt történő, közösségi művészet.

Már Arisztotelész megfogalmazta, hogy a színjelölés rendeltetése a katarzis, azaz a megtisztulás. A cél elérése érdekében a színházművészek számtalan hatás eszközt bevetnek, de a színjátszás eredete óta mind közül a leghatékonyabbnak a zene bizonyult. Nem csoda, hogy a magyarnyelvű színjátszás kezdetén, a teátrumok műsorában már megjelentek az énekes játékok is, és Kelemen Lászlóék 1790 és 1795 között öt operát mutattak be Budán. A zenés művek megjelenését a közönség is igényelte. Ernyi Mihály színidirektor egy 1806-ban Wesselényi Miklóshoz írt levelében arra figyelmeztet, hogy a debreceniek „megunták a sok nézőjátékot és énekesjátékot ohajtának.”¹

Az énekesjáték elnevezést opera vagy operát pótló színjátékok jelölésére használták. Elterjedését és kialakulását segítette, hogy első színészeink közül Jantsó Pál a nagyenyedi kollégium „cantus praesense”, Kelemen László pedig kántor volt. Elsősorban az egzotikus darabok (Zaide), a paródiák (Pikkó herceg és Jutka Perzsi), valamint a varázsoperák (Schikaneder: Csörgősapka) kaptak zenei megerősítést. A magyarosítás kérdése az énekesjátékok esetében is felmerült. Kelemen társulatának tagja, Szerelemhegyi (Liebenberger) András „az énekes játékok sugója és kótatanítója” Pest vármegyéhez intézett beadványában a muzsika „igazi Nemzeti Melódiákra alkalmaztatását” is javasolja.²

Ám az operák előadásához már nem elég néhány szárazfával cincogó cigánylegény alkalmi segítsége. Szükség van a zenés előadást irányító, minden résztvevő munkáját összehangoló zenemesterre – mai szóval – karmesterre is. Tudták ezt eleink, ezért az 1803. március 13-án, a zsigódi kastélyban aláírt, az „erdélyi magyar játszószín constitutioját és törvényeit” tartalmazó okmányban meghatározták a muzsikamester feladatait is.

A szabályzat szerint napi két órát kell foglalkoznia a zenekarral, köteles hat hónaponként egy operát írni, s meggátolni minden hangoskodást, veszedést, fegyelmezetlenséget. Az olyan énekest vagy zenészt, aki késik a próbáról, s ezzel akadályozza a munka megkezdését, köteles büntetéssel sújtani. De egy havi gázsijába kerül a zenemesternek, ha nem írja meg félvévenként kötelező operáját. A szabályzat a jogdíjról is rendelkezik, olyanformán, hogy ha a karmester az előírt évi két munkán túl szerez zenét, a bevétel negyedét kapja, amit köteles a szövegíróval megosztani.

A karmester feladatait meghatározó regula önmagában kevés az egész estét betöltő zenemű előadásához, pálcája alá zenekar is szükségeltetik. A társulatok azonban még nem képesek eltartani egész zenekarokat, ezért a néhány tagú hivatásos zenészek kiegészítésére alkalmi közreműködőket toboroznak, egyházi muzsikusokból, műkedvelőkből, cigányzenészekből, később pedig a katonazenekarokból. És végül, de nem utolsó sorban mindezek mellett szükség van a zene iránt fogékony, jó hangú énekes színészekre is. Nem csoda, hogy ezeket az operajátszáshoz nélkülözhetetlen, bonyolult társulatszervezési és komoly anyagi követelményeket igénylő feltételeket a kisebb társulatok nem képesek teljesíteni. Még a szegedi teátrumban is, - ahol pedig rendszerint nagyobb társulatok lépnek színre -, csak ritkán csendülnek fel operaszerzők dallamai. És ha előadásra is kerül egy-egy zenés mű, az állandó zenekarok hiányából és azok esetenkénti, alkalmi összeállításából következik, hogy az énekesjátékoknak és kezdetben az operáknak is helyi változatai keletkeznek. Nem csak szöveg és scenikai értelemben, hanem zenei anyagukat tekintve is. A húzások és az áriák átrendezése olyannyira természetesnek számít, hogy azt nem is jelzik a színlapokon, csak a teljes, csonkítatlan partitúra lejátszása kerül hírelésre.

Mindezek ellenére 1800-ban, a Szegeden fellépő, első hivatásos színészek műsorán már szerepel opera is. Május 11-én, a használaton kívüli Szent György templom alkalmi színpadán mutatják be a Tisza partján az első operát, Kaurer Ferdinánd (1751–1831) ünnepelt bécsi Singspiel-szerző Fernando és Jeriko, másként Aranyidő című daljátékát, majd 27-én, már szükségből a sópajtába költözve, a másodikat: Kótsi Patkó János vígoperáját A havasi pástorleánykát. Ez utóbbinak kottája azonban nem maradt fenn. Eredeti vígoperának hirdetik a Salavári Jankó, vagy a falusi völegényt is, erről viszont tudjuk, hogy csak zenés játék, és zeneszerzője Seltzer János, az 1803-ban Szegeden megfordult Kótsi-féle Kolozsvári Nemzeti Jász Társaság muzsikusa.

E Kótsi vezette társulat – melynek „orchestrum directora”, magyarosan: muzsikamestere, Lavotta János (1764–1820) zeneszerző, a verbunkos úttörője 1803-ban három énekesjátékot tűz műsorra: a már említett A havasi

pásztorlányká-t, a Tündérek-et és Az égiháború-t. A Tündérek valójában inkább csak pantomim, Haydn: Teremtés című oratóriuma 4. tételének zenéjére, de Az égiháború már valódi opera. Szerzője az osztrák Carl Dittersdorf (1739–1799), akit a német vígopera megalapítói között tartanak számon.

Az ígéretes kezdés után azonban majd negyedszázadot kell várni arra a társulatra, amely az operajátszás követelményeinek is megfelel. Ez pedig az 1827-ben Szegedre érkező Erdélyországi Énekes Társulat. Az eseményről a Magyar Színháztörténet című vaskos szakkönyv szerzői úgy vélekednek, hogy ebben az évben történt meg először az opera országos bemutatása, mert ekkor kísérelt meg „a kolozsváriak énekes részlege függetlenedni, és csak szórakoztató zenés műsorral felkeresni Kilényi Dávid igazgatásával néhány magyarországi várost: Szegedet, Szabadkát, Zombort, Baját, Pécsét, Székesfehérvárt és végül Pestet.”³ Utazásuk célját dr. Ferenczi Zoltán fogalmazza meg: célkitűzésük „bebizonyítani a testvérhaza magyarságának, hogy a magyar nyelv igen alkalmas az énekes játékokra és operákra; hogy a nemzeti csinosodást tárgyazó mutatványaikkal az anyanyelv pallérozottságát is elősegítik, valamint próbáját adják szorgalmatos igyekezetőknek a dicső szomszéd atyafiak előtt.”⁴

A Szegedre érkező társulatról nincsenek pontos adataink. A különböző színháztörténeti források összevetése alapján azonban teljes bizonyossággal elmondhatjuk, hogy a 16 férfi és 7 női tag mellett, 24 tagú „muzsikai kar”-ból állott az Énekes Társulat. Kitűnő énekeseket találunk köztük, mint például Kelemen László unokaöccsét, a basszbuffó Szilágyi Pált, a zeneszerző-baritonista Szerdahelyi Józsefet, a jeles tenorista Pály Elekét és Déryné. Az együttes muzsikamestere Heinisch József, a Nemzeti Színház majdani első karmestere, a Mátyás király választása című dalmű szerzője.

Műsorukra – hiányos adatok miatt – csak indirekt módon következtethetünk. Tudjuk, hogy július 9-ike és 22-ike között kilenc előadást tartottak. Az első nap Rossini A tolvaj szarkáját mutatták be, 21-én pedig Weber A bűvös vadászát. Elképzelhető, hogy Kilényi, Déryné kedvéért, sógornője kedves operái közül még kettőt műsorra tűzött: Rossini Othello-ját és Heinisch daljátékát, a Mátyás király választását, ám erre semmi bizonyítékunk nincs.

Szegedi működésükről nem maradt fenn írásos kritika. Ismerjük viszont pesti előadásaik recenzióit, melyek magas szintű produkcióként értékelik teljesítményüket. Szilágyi Pál visszaemlékezéseiben magyarázatát is adja sikereiknek:

„Miért voltak meglepők operaelőadásaink? Egyszerűen fejtem meg. Déryné akkor volt hangjának aranykorában, bár nem is volt iskolázott olasz énekesnő, de kellemmel párosította énekét játékaival, ő kitűnő szende szí-

nésznő volt, a többi énekesek is jó színészek lévén összeházasíták a drámát az operával s e boldog házasság szülte a precisiót.”⁵

Ezt a visszaemlékezést megerősíti Szigligeti Ede is: „A mi legelső operistáink sokkal jobb színészek voltak, mint énekesek. (...) Egyik sem volt bravúrénekes, sőt az egyiknek orr-, a másiknak inkább gége, mint mellhangja volt, de előadásuk oly kifejező és jellegző vala, mintha nem is énekeltek, hanem csak drámailag játsztak volna. Ezt az illúziót nagyban elősegítette az, hogy egyik sem túlzott vagy komédiázott.”⁶

Bár a kőszínház felépüléséig, 1883-ig még 72 színtársulat fordul meg a tiszaparti városban, közülük csak néhány olyan van, mint Kilényi együttese, amelyik operák előadására is szerveződött. Ilyen az 1835 nyarán Szegeden állomásozó Balla Károly – Pály Elek egyesített társulata. Ők ugyan teljes operát nem mutatnak be, de műsorra tűzik június 8-án Szöllősy Lajos Az elrabolt hölgy című pantomimból és táncokból álló darabját. S jöllehet „maga a darab tetszést nem nyert (...) a benne előforduló táncok nem csak elégitették, hanem fölül is múlták a közönség várakozását. Július 26-án pedig egy hét műsorszámból álló egyvelegben az úgynevezett quodlibetben először csendül fel Szegeden Rossini Tancred-jének nyitánya és először láthatnak egy jelenetet az Olasz asszony Algírban című operájából. A Honművész kritikusa elégedett az énekesekkel. Különösen Pálnét dicséri, a ki nek ajkáról „lelki gyönyörrel hallottuk édes hazai nyelvünk báj-hangjait” viszont Thereziáról megállapítja, hogy „nincs még kellően kimívelve az éneklésre.”

1838-ban a „borzas” ragadványnévvel megkülönböztetett Farkas József táncos, Körösy Ferenc és Keszy József hármas igazgatása alatt álló társulat július 29-én Weber Preciosá-ját viszi színre, hogy milyen eredménnyel, arról csak feltételezésünk lehet, mivel a Honművész inti a társulat tagjait, hogy „a próbákon kellőleg jelenjenek meg (...) a színpadon ne balra menjenek, midőn jobbra kellene menniük (...), mert tanulni nem szeretnek (...) a próbákon meg nem jelennek” – dörgi az írás szerzője Miskolczi István szegedi aljegyző, minden valószínűség szerint okkal.⁷

Legközelebb 1840-ben, éppen az operaháború miatt Pestről kiszorult Komlóssy Ferenc és társulata ad operát a városi széképület felújított színháztermében. Október 24-én, az alapvetően prózai társulat, énekesekkel erősítve, Bellini Normá-ját adja, olyan sikerrel, hogy még kétszer, november 1-jén és 9-én is műsorra kell tűzni. Sajnos a címszerepet éneklő Komlóssy Paulina „alsóbb hangjai erőtlenek, felsőbbek elsiklók”, ám Adalgisa szólamát igen jól éneklő Gusztinyi Júlia, és Szép Edvárd is megfelel Oraveso szerepében. November 9-én akkora a siker, hogy Norma és Adalgisa kettősét ismételni kell! Hahnel karmester úrról elragadtatva beszélnek Szegeden,

mert „a karének és a hangászok hiánytalanok voltak.” Ugyancsak nagy sikert arat a december 15-én bemutatott Bellini mű, a Beatrice di Tenda.

A forradalomig Szegeden megforduló társulatok közül, operai előadások szempontjából, még kettő érdemel figyelmet:

Gócs Ede Erdélyi Dalszín Társasága 1846. március 1-től május 10-éig állomásozik Szegeden, ám – mint a társulat egyik tagja, Szuper Károly naplójában feljegyzi: „dacára annak, hogy a társaság operatársaságnak nevezi magát, akárhányszor megtörténik operai előadáskor, hogy egyik vagy másik operai tag csekély rekedtsége végett is, nem mehet az opera. (...) Itt az opera csak hátrányára van a színeszetnek, mert maga az opera is tökéletlen, mert csak kontárkodás az előadásuk ily csekély erővel, mint itt vannak, a drámára pedig lealázó, mivel háttérbe szorítja s haladását gátolja.” Nem is mutatnak be jelentősebb dalművet, mert – mint Szuper írja – „operát nem tudunk adni, másfélét, mint amelyben egy énekesnő van, az is Gócsné. Így tehát sem operánk, sem drámánk nem tetszhetik, még a vígjátékok tartják fel úgy, ahogy hitelünket.”⁸

A Havi-Szabó-Szerdahelyi vezette szintársulat, melyből később Szerdahelyi távozik, 1844 és 1848 között más-más összetételben és néven ugyan, de három alkalommal is megfordul a Tisza partján. A három direktor közül Havi, Komlóssy tenoristájaként, 1840-ben már fellépett a nagy sikert aratott Normában. Az együttes úgynevezett quodlibeteket, táncbetétekkel tarkított egyveleget ad. Műsorukon Bellini Az alvajárójából; Donizetti Szerelmi bájital és Az ezred lánya című operáiból; Rossini A sevillai borbélyából, valamint Müller A fekete asszonyából szerepelnek részletek. Repertoárjukat a praktikum állította össze, hiszen a Dalszín Társulat nyaranta Olaszországtól Angliáig egész Európát körbeturnézza. A tagok között két szegedit is találunk: a piarista diákból lett bassz-bariton énekes Temesváry Antalt és cimboráját, Hódi János basszistát.⁹

A szabadságharc bukása után, bár Latabár Endre zenés társulatot tart és Offenbach magyarországi népszerűsítésében oroszánrészt vállal, Szegeden nem mutat be operát, sőt más társulatok is kerülnek a zenedrámák műsorra tűzését. Nem véletlenül! Még maga Havi Mihály, az ország legnevesebb zenés vándortársulatának igazgatója is örömmel írja Szigligetinek, 1854. május 1-jén Aradról: „a vérszopó operát elbocsátottuk.” A magyarázattal a Vasárnapi Újság egy cikke szolgál:

„Vidéki városainkban, a mint tapasztalás mutatja az opera megöloje – nem a drámának – hanem a színigazgatónak. A mely színigazgató operára veti a fejét, az egyenes útján halad a megbukásnak. Így jártak távol a kolozsvári, így az aradi igazgatók. (...) Ellenkezőleg Latabár, Pázmán, Szuper és az idei kolozsvári színigazgatóság a dráma mellett híven megmaradva

(...) váratnak vissza rendes állomásaikra. Jó opera tartásához nagy segélyezés kell, a rossz opera pedig minden világi rosszak között a legkevésbé kelendő.”¹⁰

Havi Mihály levele ellenére, két év múltán 1856-ban, az akkor még fedetlen, „bódészínház”-nak gúnyolt teátrumban a Könyök – ma Kelemen és Kölcsey utca sarkán, már ismét Szegeden van. A Hegedűs Lajossal társult, 40 művészből és 17 műszakiból álló trupp két nyári évad alatt, 1857. október 11-ig 14 operát és egy balettnak nevezhető, Sobri című előadást állított színre. A Magyar Sajtó recenzense szerint „a daljátékok mintegy bűverővel ragadják a színterembe a közönséget.”¹¹

Bemutatásra került Verditől az Ernáni, A két Foscari és a Nabucco; Donizettitől a Borgia Lucretia, a Belizárió és a Lammermoori Lucia; Flotowtól az Alessandro Stradella és a Márta; Mayerbeertől az Észak csillaga; Aubertől a Báléj; Rossinitől pedig A sevillai borbély. Két magyar dalmű is szerepelt a repertoáron: Császár György A kunok-ja és 1857. július 21-én Szegeden először: Erkelből a Hunyadi László. Szegedi fogadtatása azonban kiábrándító: „mikor fognak az igazgató urak kijózanodni és átlátni, hogy az operával hagyjanak föl” – zsörtölődik a Honművész cikkírója. – „Az operának lelke a zene, nálunk pedig arra való zenekar nincsen. (...) Hagyjanak föl az operával.”

Az írás szerzőjének alighanem igaza van. Szegeden a színingazgatók, – mivel önálló zenekarral nem rendelkeznek, – a zenészeket a városból verbuválják. Így az alkalmi zenekarok a helyi vadászrezd katonazenészeiből, a zeneiskola tanáraiból és a vendéglők tehetségesebb muzsikus cigányaiból állnak össze. Az ilyen szedett-vedett társaságot azután hiába igyekeznek a karmesterek művészi előadásmódra szorítani. Ezért, bár a közönség műveltebb része igényelné az operákat, gyenge előadásuk miatt elpártol tőlük.

Fiaszó egy ígéretesnek remélt dalest is. Ugyanis Benke Matildban, a königsbergi színház énekesnőjében „egy kis hibát fődöz föl a közönség” – jegyzi meg a Hölgyfutár –, „t.i., hogy énekelni nem tud. (...) A türelmes közönség nagyobb része a második éneknél otthagya a színekört.”

1858 májusában fedelet kap a „bódészínház” és Szabó József, a forradalom előtt Európát járt együttes társigazgatója, Nagyváradról Szegedre települ át. Közreműködésükkel a prózai előadások mellett 1860 márciusáig több eddig még nem játszott opera dallama csendül föl. Doppler két műve: az Ilka és az Alfonsina; Donizettitől a Don Sebastian Meyerbeer Ördög Róbert-je; Halevytól A zsidónő; Mozarttól a Don Juan és Verditől Az álarcosbál. Szabó egyszerre két vasat tart a tűzben, hatalmas társulatát kettéosztva, fele Temesvárott, fele Szegeden játszik. Ebből fakad, hogy énekeseinek egy ré-

sze németajkú. Mikor a direktor néhány német énekest a Bega parti városba expedíál, a Hölgyfutár állandó levelezője nem nagyon búslakodik:

„Legalább ha operát látunk, azután magyar lesz, nem pedig olyan quodlibet, mint az eddigi előadások, hol az egyik magyarul, a másik németül, a harmadik pedig holmi torkesz konorkesz nyelven énekel.”¹²

Távazásuk után hét esztendő t kell várni arra, hogy ismét jelentősebb operaegyüttes érkezen Szegedre. 1867 májusában Follinusz János és művészei veszik birtokba a teátrumot. Follinusz az Európát járt daltársulatban tenorista volt, s most ő az igazgató. Karmestere az a Káldy Gyula, aki a majdan 1881-ben megnyíló Magyar kir. Operaház első főrendezője lesz. Érkezésüket a Szegedi Híradó örömmel üdvözli: „Közönségünk, mely évek óta nem látott színpadunkon operákat, bizonyára érdekléssel tekint a sok élvezetet ígérő előadások elé.” Rövid ittlétük alatt több már ismert opera mellett ök mutatják be először Verdi Traviatáját, Meyerbeer A profétáját és június 6-án Erkel Ferenc Bánk bánját.

A Víz előtt már csak a Temesvárról 1869-és 1870-ben Szegedre látogató Reimann-féle német operaegyüttes érdemel említést. Reimann Ede a tropai színház éléről kerül a nagyrészt szászok lakta Temesvárra, még 1861-ben. Azóta közmegelegedésre vezet operatársulatát, és sikert sikerre halmoz. A szegedi publikum várakozással tekint vendégszereplésük elé. „Ha Pestnek olasz operája van, miért ne lehetne Szegednek német opera-társulata?” – teszi fel a kérdést a Szegedi Híradó. A közönség tódul a színházba, így az előadások állandó telt ház előtt, nagy tetszés mellett folynak. A két vendégjáték alatt Meyerbeer három operájával; Az afrikai nővel, a Dinorah-hal és A hugenottákkal; Auber Fra Diavolo-jával; Verdi A trubadurjával; David Felicien egzotikus dalművével a Lalla Raukh-kal; Kreutzer Grenadai táborával és Rossini Tell Vilmosával ismerkedhet meg a város zeneszerető közönsége.

Velük véget is ér a Szegeden megforduló, jelentős operatársulatok sora. Az opera-műfaj csipkerózsika-álomba merül, s majd csak a Tiszaparti köteátrum európai nívójú színpadán éled fel újra, a szegedi zeneszerető polgárok nagy örömére.

Jegyzetek

- 1 Történelmi Lapok 1875. febr. 28. 766p.
- 2 idézi: Magyar Színművészeti Lexikon IV. köt. 226p.
- 3 Magyar Színháztörténet 1790-1873 207p.
- 4 dr. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története 59 p.
- 5 Szilágyi Pál: Egy nagypapa regéi unokáinak 53p.

- 6 idézi: Kerényi Ferenc: Régi magyar színpadon 217p.
- 7 Honművész 1838. július 29.
- 8 Szuper Károly színészeti naplója 49-50p.
- 9 Sándor János: A szegedi színjátszás krónikája. Theszpizs szekeren 241 p.
- 10 Vasárnapi Ujság 1855. február 4.
- 11 Magyar Sajtó 1856. április 25.
- 12 Hölgyfutár 1859. szeptember 24.